

सङ्कथन विश्लेषण पद्धति

डी.पी. भट्टराई

सरस्वती बहुमुखी क्याम्पस, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

लेखसार

सङ्कथन वाक्यभन्दा माथिल्लो स्तरको भाषिक अभिव्यक्ति हो। सङ्कथनमा प्रयुक्त विषय, सहभागी, माध्यम, कोड आदि तत्त्वहरूको आधारमा सङ्कथनको विश्लेषण गरिन्छ। यस लेखमा विभिन्न सन्दर्भस्रोतहरूको उपयोग गरी सङ्कथन विश्लेषणको सामान्य परिचय दिने प्रयत्न भएको छ। सङ्कथन विश्लेषण प्रक्रियाको परिचय दिने क्रममा नेपाली साहित्यबाट सान्दर्भिक उदाहरण दिई तिनको व्याख्या गर्ने कार्य भएको छ। कतै त्यस्ता उदाहरणहरू आफै पनि निर्माण गरिएको छ। सङ्कथन विश्लेषण पद्धतिलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञानको साहित्य विश्लेषण गर्ने वस्तुपरक सैद्धान्तिक आधारका रूपमा यसको उपयोग गर्न थालिएको छ।

शब्दकुञ्जी : कोड, सम्बोधक, सम्बोधी, संयुक्ति, संसक्ति।

विषय परिचय

सङ्कथन विश्लेषणलाई प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा शाखाको रूपमा लिइन्छ। यसको विकास बिसौ शताब्दीको उत्तरार्द्धबाट भएको मानिन्छ। वाक्यभन्दा माथिल्ला स्तरका कुनै पनि सन्दर्भयुक्त कथ्य वा लेख्य भाषिक संरचना सङ्कथन हुन्। अतः साहित्यिक सृजना पनि एक प्रकारका सङ्कथन हुन् र तिनको विश्लेषणमा सङ्कथन विश्लेषण पद्धतिको प्रयोग गर्न थालिएको छ। प्रस्तुत लेखमा सङ्कथनको सैद्धान्तिक परिचय दिई साहित्यिक रचनाहरूको विश्लेषणमा यसको उपयोग के कसरी गरिदै आएको छ, भन्ने सन्दर्भमा यहाँ विभिन्न उदाहरणसहित तिनको पुष्टि गर्ने प्रयास गरिएको छ।

अध्ययनको विधि

प्रस्तुत लेख प्रायोगिक भाषाविज्ञानको सैद्धान्तिक अवधारणासँग सम्बन्धित रहेको हुँदा यहाँ यससँग सम्बद्ध सन्दर्भ पुस्तकहरूलाई आधार बनाई व्याख्या एवम् विश्लेषण गरिएको छ। सैद्धान्तिक अवधारणाको पुष्टिका लागि सोद्देश्यमूलक नमुना पद्धतिबाट विभिन्न स्रष्टाका रचनाहरूको चयन गरिएको छ। प्रस्तुत लेख तयार गर्ने क्रममा पुस्तकालयबाट सन्दर्भसामग्री सङ्कलन गरी व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्ने पद्धतिको अवलम्बन गरिएको छ।

परिभाषा एवम् परिचय

- सङ्कथन भनेको वाक्य वा उपवाक्यभन्दा माथिल्लो भाषा हो। स्टब्स
- सङ्कथन अध्ययन भनेको भाषा प्रयोगको कुनै पनि पक्षको अध्ययन हो। फासोल्ड
- सङ्कथन केवल भाषाको प्रयोग मात्र होइन, यो भाषाको बोली वा लेखाइका रूपमा प्रस्तुत हुने सामाजिक अभ्यासको एउटा प्रकार हो। फेयर कालोफ
- सङ्कथन उच्चार (Utterance) को एउटा समूह (Set) हो, जसले कुनै स्वीकृत कथन घटनाको निर्माण गर्दछ, जस्तै : कुराकानी, ठट्टा/जोक, प्रवचन, अन्तरवार्ता आदि। डेभिड क्रिस्टल

सङ्कथनलाई तीन दृष्टिकोणबाट हेरिएको पाइन्छ। पहिलो, संरचनात्मक दृष्टिकोण हो र यसले सङ्कथनलाई उपवाक्य वा वाक्यभन्दा माथिल्लो भाषिक संरचनाका रूपमा हेर्दछ। दोस्रो, भाषा प्रयोगको दृष्टिकोण हो र यसले जुनसुकै किसिमको भाषा प्रयोगलाई सङ्कथनका रूपमा ग्रहण गर्दछ। तेस्रो, सामाजिक सन्दर्भ (Social Context) लाई जोडेर हेर्ने दृष्टिकोण हो र यसले सङ्कथनलाई सामाजिक प्रकार्यका रूपमा हेर्दछ। पछिल्लो समयमा सङ्कथनलाई सामाजिक परिघटनाका रूपमा विश्लेषण गरिएको पाइन्छ। कथ्य र लेख्य दुवै प्रकारका अभिव्यक्तिहरू सङ्कथनभित्र समेटिन्छन्। सङ्कथनअन्तर्गत सम्बोधक, सम्बोधित, विषय, सन्दर्भ र माध्यम अपेक्षित हुन्छन्। कुनै सन्दर्भसँग जोडिएको अर्थयुक्त जुनसुकै प्रकारको भाषिक अभिव्यक्तिलाई सङ्कथन भनिन्छ।

सङ्कथन विश्लेषण प्रायोगिक भाषाविज्ञानको नयाँ शाखाका रूपमा १९६० को दशकपछि विकसित भएको मानिन्छ। सङ्कथन विश्लेषणले प्रारम्भमा कथ्य भाषालाई जोड दिए तापनि क्रमशः यसले लेख्य भाषालाई पनि आफ्नो अध्ययनको क्षेत्र बनाएको पाइन्छ। सर्वप्रथम सङ्कथन विश्लेषण (Discourse analysis) शब्दको प्रयोग जेलिड ह्यारिसले १९५२ मा एउटा लेखमार्फत भाषातत्त्वहरूको वितरणबारे चर्चा गर्दा प्रयोग गरेका हुन्। यसमा उनले उदाहरणका रूपमा एउटा हेयर टनिकको विज्ञापनको भाषालाई लिएर विश्लेषण गरेका छन् (अधिकारी, २०६७, पृ २५०)। त्यसपछि लायन्स, हाइम्स, ह्यालिडे, मार्टिन, अस्टिन, सर्ले, ग्राइस, फ्रिम्यान आदि भाषा वैज्ञानिकहरूले यसलाई विकसित गर्दै लगेको पाइन्छ।

एउटा सारपूर्ण कथनदेखि लिएर बृहत्तर कथनसम्म विस्तारित भएको भाषिक संरचना सङ्कथन हो। मौखिक या लिखित अभिव्यक्ति, व्यावहारिक लेखन, साहित्यिक विधा आदि सङ्कथनअन्तर्गत पर्दछन्। कुनै भाषण, प्रवचन, कुराकानी, छलफल, अन्तरवार्ता, संवाद, चिठीपत्र, प्रतिवेदन, विज्ञापन, लेख, मुक्तक, कथा, गीत आदि सङ्कथन हुन् (गौतम, २०६८, पृ.५७१)। मौखिक या लिखित सङ्कथनका प्रकारहरू नै सङ्कथन विश्लेषणका क्षेत्र हुन्। सङ्कथन अर्थपूर्ण, अन्वितियुक्त र सन्दर्भमूलक हुन्छ। लघु सङ्कथनका संरचक एकाइ पद, पदावली र वाक्यहरू हुन्छन् भने बृहत्तर सङ्कथनका एकाइ अनुच्छेद र परिच्छेद हुन्छन्। सङ्कथन लघु, मध्यम र बृहत् आयामका हुन सक्छन्। कुनै सानो मुक्तक, हाइकु (तीन पङ्क्तिको कविता) छोटो कुराकानी, बधाई, निमन्त्रणा पत्र, रसिद, विज्ञापन आदिलाई लघु सङ्कथन अन्तर्गत राख्न सकिन्छ। खण्डकाव्य, गीतिकाव्य, लघुनाटक, लामो प्रतिवेदन आदि एक अनुच्छेदभन्दा ठुला तर महाकाव्य र उपन्यासभन्दा साना संरचनालाई मध्यम खालका सङ्कथन मान्न सकिन्छ। त्यसै गरी ठुला उपन्यास, महाकाव्य, नाटक आदि बृहत् सङ्कथनअन्तर्गत पर्दछन्। समग्रमा सङ्कथन एउटा पूर्ण स्वतन्त्र अभिव्यक्ति हो।

सङ्कथन विश्लेषणमा भाषिक संरचनाको मात्र नभई त्यससँग जोडिएर आएको सामाजिक संरचना एवम् वाह्य सन्दर्भहरूको पनि विश्लेषण गरिन्छ। यसमा सम्बद्धक/संसक्ति (Cohesion) र सम्बद्धन/संयुक्ति (Coherence) दुई पक्षलाई आधार बनाइन्छ। संसक्तिअन्तर्गत व्याकरणिक संसक्ति र कोशीय संसक्ति पर्दछन् भने संयुक्ति अन्तर्गत विचार/भावको अन्वितिक्रम र सङ्गतिलाई हेरिन्छ। सङ्कथन विश्लेषणमा वाक्यहरूका विचको अन्तरसम्बन्ध एवम् अर्थान्वितिमा विशेष ध्यान दिइन्छ। कुनै पनि पाठ वा अभिव्यक्तिमा बाह्य जगत्का भौतिक, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक या वैयक्तिक प्रभावहरू रहेका हुन्छन् र तिनको खोजी पनि सङ्कथन विश्लेषणमा गरिन्छ। अतः कुनै विचार, भाव, अनुभव आदि विषयलाई सम्प्रेषण गर्ने भाषाका वाक्यभन्दा माथिल्ला तहका सन्दर्भयुक्त कथ्य वा लेख्य रूप सङ्कथन हुन्। सङ्कथन विश्लेषण एक प्रकारको अनुसन्धान पद्धति हो, जसले भाषाप्रयोगलाई तथ्य मानी त्यसका आधारमा व्याख्या एवम् विश्लेषण गर्दछ। अर्थात् भाषिक संरचना र सन्दर्भहरूका आधारमा अर्थको खोजी गर्नु नै सङ्कथन विश्लेषण हो।

सङ्कथनका प्रकारहरू

सङ्कथन भाषिक अभिव्यक्ति हो । अभिव्यक्तिका माध्यमबाट यसलाई कथ्य, लेख्य, साङ्केतिक गरी तीन भागमा छुट्याई अध्ययन गर्ने गरिएको पाइन्छ ।

कथ्य सङ्कथन

कुनै पनि सन्दर्भयुक्त मौखिक अभिव्यक्ति कथ्य सङ्कथन हुन् । यसमा सम्बोधक (वक्ता) र सम्बोधित (श्रोता) अपेक्षित रहन्छन् । यो लेख्य सङ्कथनजस्तो जटिल नभई सरल र बोध्य हुनुपर्दछ भन्ने मान्यता रहेको छ । यसमा अपूर्ण वाक्य र बोलचालमा प्रचलित सामान्य शब्दहरू पनि प्रयोग हुन सक्छन् । कथ्य अभिव्यक्ति (कुराकानी, छलफल) मा वक्ता र श्रोताको भूमिका एक अर्कामा परिवर्तन पनि हुन सक्छ । वक्ता र श्रोता विषयको सामाजिक एवम् सांस्कृतिक पृष्ठभूमिसाग परिचित हुदा सङ्कथन बढी सम्प्रेषणीय हुन्छ । कुनै भाषण, कुराकानी, छलफल, प्रवचन, अन्तरवार्ता, ठट्ट्याली, गफ आदि सङ्कथनका कथ्य स्वरूप हुन् ।

लेख्य सङ्कथन

कुनै पनि सन्दर्भयुक्त लिखित अभिव्यक्ति लेख्य सङ्कथन हुन् । यसमा सम्बोधक र सम्बोधित दुवै पक्ष प्रत्यक्ष रूपमा संलग्न हुँदैनन् । तुलनात्मक रूपमा कथ्य सङ्कथनभन्दा लेख्य सङ्कथन खँदिलो र जटिल किसिमको हुन्छ । कुनै सूचना, विज्ञापन, चिठी, पूर्जा, सूची, लेख, रचना, शिलालेख, अभिलेख, पाण्डुलिपि, साहित्यिक रचना आदि सङ्कथनका लेख्य स्वरूप हुन् ।

साङ्केतिक सङ्कथन

भाषाइतर विभिन्न सङ्केतका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिने अभिव्यक्तिलाई साङ्केतिक सङ्कथन भनिन्छ । विभिन्न अर्थ बुझाउन प्रयोग गरिने सङ्केत चिह्नहरू जस्तै : खतराको चिह्न, जेब्राक्रसिड, धूम्रपान र मदिरापानबाट हुने स्वास्थ्य हानीसम्बन्धी सङ्केतहरू आदि सङ्कथनका साङ्केतिक स्वरूप हुन् ।

सङ्कथनका तत्त्वहरू

सङ्कथनको संरचकको रूपमा कार्य गर्ने अवयवहरूलाई सङ्कथनका तत्त्व मानिन्छ । रोमन याकोब्सनले आफ्नो एउटा लेखमा (डिस्कर्स रिडर, सन् २०००, पृ.५४) कुनै पनि भाषिक अभिव्यक्ति/सङ्कथनअन्तर्गत निम्नलिखित संरचनाले कार्य गर्ने उल्लेख गरेका छन् :

सन्दर्भ (Context)

सन्देश (Message)

सम्बोधक (addressor)

बोद्धा (addressee)

सम्पर्क (Contact)

कोड (Code)

अतः कुनै पनि सङ्कथनअन्तर्गत सम्बोधक, बोद्धा, विषय/सन्देश, सम्पर्क माध्यम, कोड तथा सन्दर्भले कार्य गरिरहेका हुन्छन् । यिनै छ कारक तत्त्वले नै भाषाको भिन्न प्रकार्यको निर्धारण गर्दछन् र यिनै पक्षबाट सङ्कथनका आधारभूत विशेषता छुट्याउन सकिन्छ । यहाँ सङ्कथनका तत्त्वहरूको विश्लेषणका लागि उदाहरणका रूपमा माधव घिमिरेको 'नेपालै नरहे' शीर्षक कविताको पहिलो पङ्क्तिलाई आधार बनाइएको छ । "नेपाली हामी रहौंला कहाँ नेपालै नरहे" ।

प्रस्तोता/सम्बोधक

कुनै पनि विचार वा सन्देश सम्प्रेषण गर्ने व्यक्ति प्रस्तोता वा सम्बोधक हुन्छ । सन्देशलाई प्रवाह गर्ने, नियन्त्रणमा राख्ने, श्रोता वा पाठकको ध्यानाकर्षण गर्नेजस्ता कार्य गर्ने भएकाले सङ्कथनमा प्रस्तोताको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । मौखिक सङ्कथनमा वक्ता प्रस्तोता हुन्छ भने कुनै पाठ या लिखित सङ्कथनमा लेखक या कुनै पात्र प्रस्तोता हुन्छ । माधव घिमिरेको उक्त कवितांशका सम्बोधक कवि स्वयम् हुन् ।

बोद्धा/सम्बोधी

सङ्कथनमा सहभागी हुने श्रोता वा पाठकलाई बोद्धा भनिन्छ । प्रस्तोताले सम्प्रेषण गर्ने सन्देश बोद्धाप्रति लक्षित हुने भएकाले सङ्कथनमा यसको दोस्रो महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । संवादात्मक अभिव्यक्तिमा प्रस्तोता र बोद्धाको भूमिका फेरबदल हुन सक्छ । यो सहभागी सन्दर्भ अन्तर्गत पर्दछ । माधव घिमिरेको उक्त कवितांशमा बोद्धाका रूपमा सम्पूर्ण नेपाली आएका छन् । यसको सङ्केत 'नेपाली हामी' बाट गरिएको छ ।

माध्यम

सन्देश सम्प्रेषण गर्ने उपकरण वा साधन माध्यम हुन् । सङ्कथनमा प्रस्तोताले प्रस्तुत गरेको सन्देशलाई बोद्धासमक्ष पुऱ्याउनका लागि माध्यमको आवश्यकता पर्दछ । त्यस्ता माध्यमहरू मौखिक, लिखित र साङ्केतिक हुन सक्छन् । फोन, रेडियो, टीभी, इन्टरनेट, पत्राचार, पत्रपत्रिका, पुस्तक एवम् सङ्केत चिह्न आदि सन्देश सम्प्रेषणका माध्यम हुन् । माधव घिमिरेको उक्त कवितांश लिखित रचना भएकाले यसको माध्यम पत्रिका वा पुस्तक हो ।

विषय/सन्देश

प्रस्तोताले प्रस्तुत गर्न चाहेको कुरा नै विषय हो । अर्थात् कुनै पनि सङ्कथनको मुख्य भाव वा विचार नै विषय वा सन्देश हो । विषयअन्तर्गत सङ्कथनको आशयको खोजी गरिन्छ । माधव घिमिरेको उक्त कवितांशको सन्देश- नेपाल नरहे हामी पनि रहँदैनौं । राष्ट्र नै नागरिकको पहिचान एवम् जीवनको आधार हो । राष्ट्र रहे मात्र राष्ट्रियता रहन्छ । त्यसैले राष्ट्रको संरक्षण गर्नु प्रत्येक नेपाली नागरिकको कर्तव्य हो ।

कोड

कोड भाषाको रूप हो । भाषिक सङ्केतका रूपमा रहेका ध्वनि, वर्ण रूप, शब्द, पदावली तथा वाक्यको समूहलाई कोड मानिन्छ । कोड छनोटले सङ्कथनमा भिन्नता ल्याउन सक्छ । एउटै वक्ताले एउटै कुरालाई कार्यालयमा सम्प्रेषण गर्दा एक प्रकारको कोड र घरमा वा साथीभाइसँग अर्को प्रकारको कोड प्रयोग गर्न सक्छ । त्यसैले कोडको छनोटले पनि सङ्कथनलाई भिन्न तुल्याउँछ । कोड मानक या अमानक सामान्य वा विशिष्ट हुन सक्छ, र कोडको छनोट वा निर्धारण वक्ता र बोद्धाको ज्ञानको स्तर, शिक्षा तथा परिवेशका आधारमा हुन सक्छ । माधव घिमिरेको उक्त कवितांशको कोड मानक तथा विशिष्ट रहेको छ ।

सन्दर्भ

भाषाको प्रयोग निश्चित सन्दर्भमा हुन्छ। अर्थ निर्धारणमा सन्दर्भको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ। सन्दर्भ अर्थात् परिवेश सङ्कथनको महत्त्वपूर्ण तत्त्व हो। घरपरिवार, चौबाटो, चौतारो, विद्यालय, अस्पताल, सभा, उत्सव, अदालत, हाटबजार, कारखाना आदि विभिन्न स्थान र घटना घटित हुने समयले परिवेशको निर्धारण गर्दछन्। त्यसै गरी सामाजिक, साँस्कृतिक, राजनीतिक, प्रशासनिक, धार्मिक आदि विभिन्न परिवेशले सङ्कथनको सन्दर्भ निर्धारण गर्दछन्।

भाषा र अर्थ सङ्कथनका आधारभूत घटक हुन्। भाषाअन्तर्गत ध्वनि, वर्ण, रूप, पदावली, उपवाक्य, अनुच्छेद, परिच्छेद आदि रहेका हुन्छन्। कुनै पनि कथ्य-घटना परिवेश वा सन्दर्भमा घटित हुन्छ। सन्दर्भले नै अर्थलाई निर्धारण गर्दछ। सन्दर्भ भौतिक र संज्ञानात्मक गरी दुई प्रकारका मानिएका छन्।

सन्दर्भ

भौतिक : १) सहभागी २) स्थानिक ३) कालिक

संज्ञानात्मक : १) सामाजिक २) साँस्कृतिक ३) आर्थिक ४) राजनैतिक ५) वैचारिक आदि।

सन्दर्भमा सहभागी केन्द्रमा रहन्छ र अन्य सन्दर्भहरू सहभागीको कथ्य/कार्य घटनासँग सम्बन्धित हुन्छन्। सहभागीहरू र तिनका बिचमा हुने सामाजिक, साँस्कृतिक, स्थानिक, कालिक, धार्मिक सम्बन्ध नै सन्दर्भ हो। वास्तवमा कथन र सन्दर्भको सम्बन्धबाट निस्कने अर्थ नै सन्दर्भार्थ हो।

भौतिक सन्दर्भ

भौतिक सन्दर्भ मूर्त किसिमका हुन्छन् र यिनले सङ्कथनमा अर्थ सङ्केतकका रूपमा कार्य गर्दछन्। यस्ता अर्थ सङ्केतहरू सहभागीसन्दर्भ, स्थानिक सन्दर्भ र कालिक सन्दर्भ हुन्।

सहभागी सन्दर्भ

कुनै पनि पाठ (text) वा सङ्कथनभित्र संलग्न हुने पात्रहरू सहभागी हुन् र तिनलाई सहभागी सन्दर्भका रूपमा लिइन्छ। सहभागीहरू सम्बोधक र सम्बोधी गरी दुई प्रकारका हुन्छन्।

सङ्कथनअन्तर्गत सन्देश सम्प्रेषण गर्ने पात्रलाई सम्बोधक भनिन्छ। यसले पाठमा समाख्याताको भूमिका पूरा गर्ने कार्य गर्दछ। यो पाठभित्र मात्र नभई पाठबाहिर पनि हुन सक्छ। यो प्रथम पुरुष (म, हामी) वा तृतीय पुरुष (ऊ, उनी) को भूमिकामा रहन्छ। कहीं लेखक स्वयम् नै सम्बोधकका रूपमा प्रस्तुत हुन सक्छ। सम्बोधकले जसलाई लक्षित गरी सम्बोधन गर्छ, त्यो सम्बोधी हो। सम्बोधी श्रोता, पाठक या अन्य कुनै व्यक्ति वा वस्तु पनि हुन सक्छ। कुनै छलफल, वादविवाद, कुराकानी, संवाद आदिमा सम्बोधी पनि सम्बोधक जस्तै सक्रिय हुन सक्छ, या एक अर्कामा भूमिका बदलिन पनि सक्छ। गीत, गजल, कविता आदिमा सम्बोधीको भूमिका गौण पनि हुन सक्छ। पाठमा सहभागीकै केन्द्रियतामा अन्य सन्दर्भहरू परिधीय भूमिकामा रहेका हुन्छन्।

स्थानिक सन्दर्भ

कुनै पनि कथन कार्य एउटा निश्चित स्थानमा घटित हुन्छ। कथनकार्य घटित हुने स्थान नै स्थानिक सन्दर्भ हो। स्थान कहाँ भन्ने जिज्ञासाका रूपमा आएको हुन्छ, र यसले अर्थसूचकको रूपमा कार्य गरेको हुन्छ। स्थान भौतिक जगत्, मानसिक जगत् लगायत काल्पनिक संसार पनि हुन सक्छन्।

कालिक सन्दर्भ

कथनकार्य घटित हुने समय नै कालिक सन्दर्भ हो। विगत, वर्तमान र भविष्यलाई सङ्केत गर्ने कालसूचक शब्दले समयलाई निर्देश गर्दछन्। समय ऐतिहासिक, प्रागैतिहासिक र सार्वकालिक पनि हुन सक्छ। कालसूचक शब्द कहिले प्रश्नको जिज्ञासाका रूपमा आएका हुन्छन्। हिजो, आज, भोलि, पोहोर, अर्कोसाल आदि शब्दले कालसन्दर्भलाई सूचित गर्दछन् र यस्ता शब्दले कथनकार्यलाई समयसँग जोड्ने कार्य गर्दछन्। कालिक सूचकबाट पनि कथनको आशय पहिल्याउन सहयोग लिन सकिन्छ।

संज्ञानात्मक सन्दर्भ

कुनै पनि पाठ वा सङ्कथनमा अन्तर्निहित विचार, भाव या आशयले संज्ञानात्मक सन्दर्भलाई द्योतन गर्दछन्। संज्ञानात्मक सन्दर्भ प्रस्तोताको अवधारणासँग सम्बन्धित हुन्छ। यसले सङ्कथन या पाठको विचार या अर्थलाई सङ्केत गर्दछ। संज्ञानात्मक सन्दर्भअन्तर्गत सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, आर्थिक, राजनैतिक, वैचारिक आदि सन्दर्भहरू समेटिन्छन्। सहभागी, स्थान र समय सन्दर्भका माध्यमबाट जुन विचार वा अवधारणा प्रस्तुत भएको हुन्छ, त्यही नै संज्ञानात्मक सन्दर्भ हो।

सामाजिक तथा साँस्कृतिक सन्दर्भ

समाजमा जात तथा धर्मसँग सम्बद्ध विभिन्न समुदायका मानिसहरू बसोबास गर्दछन्। तिनीहरूका आआफ्नै चालचलन, रीतिरिवाज, संस्कार, परम्परा, भेषभूषा आदि हुन्छन् र यिनै पक्षहरू समाजिक तथा साँस्कृतिक सन्दर्भका रूपमा सङ्कथनभित्र आएका हुन्छन्। यिनले अर्थ निर्धारणमा विशिष्ट भूमिका पूरा गर्दछन्।

आर्थिक सन्दर्भ

आर्थिक सन्दर्भ सूचकहरूले मानिसका आर्थिक अवस्थाका बारेमा सूचना दिन्छन्। समाजमा उच्च, मध्यम, निम्न अर्थात् धनी, गरिब आदि विभिन्न वर्गका मानिसहरू रहेका हुन्छन्। तिनीहरूको आर्थिक अवस्थालाई आर्थिक सन्दर्भले सङ्केत गर्दछ। धनाढ्य वर्गको विलासी जीवन, गरिबहरूको दयनीय अवस्था तथा आर्थिक शोषण आदि कुराहरू आर्थिक सन्दर्भसँग जोडिएर आएका हुन्छन्।

त्यसैगरी पाठमा राजनीतिक घटनावलीलाई प्रसङ्ग बनाइएका राजनीतिक सन्दर्भहरू, धर्मका आधारमा हुने व्यवहारलाई प्रसङ्ग बनाइएका धार्मिक सन्दर्भहरू, कुनै विचारलाई प्रक्षेपण गर्ने वैचारिक सन्दर्भहरू आदि अनेक सन्दर्भहरू आएका हुन सक्छन्। यिनले पाठको अर्थलाई द्योतन गर्दछन्।

माधव घिमिरेको उक्त कविताशमा कवि (सम्बोधक) र नेपालीहरू (सम्बोधी) सहभागी सन्दर्भका रूपमा, नेपालको भूगोल स्थानिक सन्दर्भका रूपमा र भविष्य काल कालिक सन्दर्भका रूपमा आएका छन्। यहाँ 'हामी' ले सहभागी सन्दर्भलाई 'नेपाल' ले स्थानिक सन्दर्भलाई तथा 'नरहे, रहौला' ले कालिक सन्दर्भलाई सङ्केत गरेका छन्। राष्ट्र नै नागरिकको पहिचान तथा जीवनको आधार भएकाले यसको संरक्षण गर्नु प्रत्येक नागरिकको कर्तव्य हो भन्ने विचार नै यसको संज्ञानात्मक सन्दर्भ हो।

सङ्कथनका युक्तिहरू

सङ्कथनमा अभिव्यक्त विचार वा अनुभूतिलाई अन्वितिपूर्ण बनाउने कार्यमा संसक्ति (Cohesion) र संयुक्ति (Coherenc) को विशेष महत्त्व रहन्छ। यी दुवै शब्द अङ्ग्रेजीका Cohere (युक्तिसङ्गत रहनु) क्रियाबाट व्युत्पन्न भएका हुन्। कुनै पनि विचार वा भनाइलाई सङ्गतिपूर्ण तरिकाले संयोजन गर्ने कार्यमा यिनको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ। विशेषतः भाषिक संरचना र विचार पक्षलाई अन्तरसम्बन्धित र संयोजित गर्ने यी तत्त्वलाई युक्ति भनिन्छ।

संसक्ति (Cohesion)

संसक्तिले व्याकरणिक, कोशीय र ध्वनितात्त्विक अर्थलाई सङ्केत गर्दछ र यसले वाक्यहरूलाई एक अर्कासँग जोड्ने कार्य गर्दछ। यसले अनुच्छेद, श्लोक, प्रकरण आदि भाषाका बृहत्तर एकाइलाई पनि अन्तरसमन्वय गर्दछ। संसक्तिलाई अन्तरवाक्यीय सम्बन्ध (Intersentence Linkage) या सङ्गति (Concord) या अन्तरसम्बन्धीयता (Connectivity) पनि भनिन्छ। संसक्ति त्यस्तो महत्त्वपूर्ण उपकरण (Device) हो, जसले कुनै युक्ति, तर्क, वर्णन, विरोध, महत्त्व आदि कुरालाई जोड्न मद्दत गर्दछ। विशेष गरी जटिल तथा प्राविधिक पाठ (text) हरूलाई संयोजन गर्ने कार्य गर्दछ। देवीप्रसाद गौतमले यसलाई भाषिक एकाइहरू जोड्ने रसायनका रूपमा व्याख्या गरेका छन् (गौतम, २०६८, पृ. ५७५) भने हेमाङ्गराज अधिकारीले वाक्यभन्दा माथिल्ला भाषिक एकाइहरूलाई अन्तरसम्बन्ध जनाउने सार्वनामिक, कालिक, दैशिक आदि भाषिक तत्त्वलाई लिएका छन् र यिनले यसलाई सम्बद्धक भनेका छन् (अधिकारी, २०६७, पृ. २५२)।

संसक्तिलाई व्याकरणिक र कोशीय गरी दुई वर्गमा छुट्याइएको पाइन्छ। संसक्ति अन्तर्गत सार्वनामिक, कालिक तथा स्थानिक, संयोजन, प्रतिस्थापन, लोप, कोशीय वा शाब्दिक संसक्तिहरू पर्दछन्। अतः संसक्ति भनेका पाठ (text) लाई संसक्त तुल्याउने उपकरण हुन्।

व्याकरणिक संसक्ति/सम्बद्धक

व्याकरणिक संसक्ति अन्तर्गत सार्वनामिक, कालिक तथा स्थानिक, संयोजन, प्रतिस्थापन, लोप आदि पर्दछन्।

सार्वनामिक संसक्ति

सार्वनाम शब्दले नामको पुनरावृत्तिलाई रोक्ने काम गर्दछ। यसले अनुच्छेदभित्रका वाक्यहरूलाई एक अर्कासँग जोड्ने काम गरी आर्थी सम्बन्धलाई संसक्त तुल्याउने हादा सङ्कथन विश्लेषणमा यसको विशेष भूमिका र महत्त्व रहन्छ। सार्वनामिक सम्बद्धकहरूले पूर्वसन्दर्भक र पश्चसन्दर्भकका रूपमा प्रयुक्त भई वैचारिक शृङ्खलालाई समन्वित गर्दछन्। ऊ, म, हामी, तिमी, तपाईं, त्यो, यो, त्यो, ती, उहाँ, जो, जे, को, के, कुन, कोही, प्रत्येक, अरू, आफू, आदि सार्वनाम शब्दले सार्वनामिक संसक्तिको कार्य गर्दछन् र वाक्य र अर्थलाई समन्वित गर्दछन्।

सन्दुक रुइत आँखारोग विशेषज्ञ हुन्। उनी तिलगङ्गा आँखा अस्पतालमा काम गर्दछन्। उनले सहरमा मात्र होइन, गाउँगाउँमा गएर आँखारोगीहरूको उपचार गरेका छन्।

माथि अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'उनी, उनले' नाम (सन्दुक रुइत) को सट्टामा प्रयुक्त भई नामको आवृत्तिलाई रोकी वाक्यात्मक अन्तरसम्बन्धलाई जोड्नुका साथै अनुच्छेदलाई संसक्त तुल्याएका छन्।

कालिक तथा स्थानिक संसक्ति

सङ्कथनभिन्न अहिले, उहिले, त्यसपछि, हिजोआज, विहान, भोलि, पहिले, कहिले, पोहोर, गतवर्ष, २०६३ सालमा, भर्खरै आदि शब्दले कालिक सन्दर्भलाई सङ्केत गर्दछन् र वाक्यात्मक अन्तरसम्बन्धलाई संसक्त तुल्याउँछन् ।

अचेल रने कार्की पिँढीमा भोक्राएर बसिरहन्छ । विचरा ! पोहोर साल स्वास्नी पोइल गई । यस वर्ष पहिराले वारी लग्यो । अस्ति भर्खर छोरो सर्पले डसेर मर्यो । अब ऊ कसरी जिउने होला भनी सोचिरहन्छ ।

माथिको अनुच्छेदमा रने कार्कीको जीवनमा घटेका घटनाहरूलाई कालकमिक रूपमा जोड्ने कार्य अचेल, पोहोर साल, यस वर्ष, अस्ति भर्खर, अब जस्ता कालिक पदले गरेका छन् । यिनले वाक्यात्मक अन्तरसम्बन्धलाई जोडी अनुच्छेदलाई संसक्त र सुसम्बद्ध तुल्याएका छन् ।

त्यसै गरी सङ्कथनभिन्न यहाँ, त्यहाँ, भित्र, बाहिर, तल, माथि, अगाडि, पछाडि, यता, त्यता आदि शब्दले स्थान सन्दर्भलाई सङ्केत गर्दछन् र वाक्यात्मक अन्तरसम्बन्धलाई सुसम्बद्ध तुल्याउँछन् ।

सानी विस्ताराबाट जुरुक्क उठी । उसले भित्र कसैलाई पनि देखिन । ऊ बाहिर निस्की । त्यहाँ कोही पनि थिएनन् । उसले यताउति हेरी । कसैलाई पनि नदेखेपछि रुन थाली ।

माथिको अनुच्छेदमा सानीको क्रियाकलापलाई देखाइएको छ । त्यसलाई संसक्त बनाउने कार्य भित्र, बाहिर, त्यहाँ, यताउति जस्ता स्थानिक शब्दले गरेका छन् । यिनले कार्य र स्थानका बिचमा सम्बन्ध स्थापित गरी वाक्यहरूको सम्बन्ध जोड्नुको साथै अनुच्छेदलाई संसक्त तुल्याएका छन् ।

संयोजन संसक्ति

सङ्कथनभिन्न वाक्यहरूलाई एक अर्कामा संयोजन गर्ने शब्दहरू संयोजन सम्बद्धक हुन् । एउटै अनुच्छेदभिन्न पनि मूल विचारसँग सम्बद्ध विभिन्न विचार वा विषय आउन सक्छन् । मूल विचारको व्याख्या र विस्तार हुन सक्छ । तिनलाई जोड्ने कार्य संयोजक पदले गर्दछन् र यस्तो प्रक्रियालाई संयोजन भनिन्छ । सङ्कथन अन्तर्गत प्रयुक्त हुने 'र तथा, अनि, पनि, वा, या, अथवा, कि, तर, किन्तु, परन्तु, तापनि, हुनत, यद्यपि, तथापि, यसर्थ, तसर्थ, अतः, यसरी, किनभने, किनकि, भनेदेखि, यसकारण, त्यसकारण, यदि, भने आदि संयोजक शब्दले वाक्यलाई अन्तरसमन्वय गरी समुच्चय, विकल्प, विरोध, परिणाम, कारण, सर्त आदि आर्थी सम्बन्धसमेत दर्साउने कार्य गर्दछन् ।

हलमा गीत बज्ज थाल्यो अनि पाहुनाहरू कम्मर हल्लाई हल्लाई नाचन थाले तर पर कुनामा बसेकी सीतालाई भने यस कुराले पटकै छोएन किनभने विहान उसले मालिकको हप्की खाएकी थिई ।

माथिको अनुच्छेदमा प्रयुक्त 'अनि, तर, किनभने' संयोजकले विभिन्न भावलाई जोडी वाक्यात्मक अन्तरसम्बन्ध स्थापित गरेको हुँदा अनुच्छेद संसक्त बनेको छ ।

प्रतिस्थापन

सङ्कथनमा पहिले नै भनिएको कुरालाई दोहोर्‍याउनु उपयुक्त हुँदैन । त्यस्ता विषय वा भनाइका सट्टामा अन्य पद प्रयोग गर्नुलाई प्रतिस्थापन भनिन्छ । प्रतिस्थापन पद, पदावली, वाक्य वा अनुच्छेदको पनि हुन सक्छ । त्यसैले, त्यसो भनेर, यसर्थ, तसर्थ, अतः, त्यसो हुनाले, यसै गरी, परिणामस्वरूप, यसकारण, त्यसो भए, यस्तो, यसकारण आदि प्रतिस्थापक पदले भाव र अन्तरवाक्यात्मक सम्बन्धलाई संसक्त तुल्याउँछन् ।

“म त्यो झलझली सम्झन्छु - त्यति राम्री गुलाबको थुँगाजस्ती दुलहीसाहेव झुन्डिएर मर्नु भो । म त्यस दिनदेखि यस कोठामा पसेकी छैन । यस घरमा बराबर आवाज पनि आउने गर्छ, कहिले बढारेको जस्तो स्वारस्वार आवाज पनि आउँछ, कहिले ढोका खोलेकोजस्तो ह्याकह्याक.... कहिलेकाहीं कोठाको भ्यालमा सेतो छाया उभिए जस्तो देखिन्छ ।

..... ओहो ! त्यसो भए मीना, म त यस्तो कोठामा बस्दिनँ ।” विजय मल्ल, ‘सत्ताको खोजमा’ नाटकबाट

माथिको अनुच्छेदमा दुलही साहेव कोठामा झुन्डिएर आत्महत्या गरेको प्रसङ्ग छ । दुलहीले आत्महत्या गरेको हुँदा त्यहाँ विभिन्न किसिमका आवाज आउने र कुनै सेतो छाया हिँडेजस्तो देखिने त्रासमय वातावरणको वर्णन छ । दोस्रो अनुच्छेदमा प्रयुक्त ‘त्यसो भए र यस्तो सङ्कथन शब्दले माथिल्लो अनुच्छेदको कुरालाई प्रतिस्थापन गरेका छन् । ‘त्यसो भए’ ले दुलहीले आत्महत्या गरेको र डराउन दिने अवस्थाको र ‘त्यस्तो’ ले डरलाग्दो कोठाको परिवेशको प्रतिस्थापन गरेका छन् । यसरी दुई पदले पूर्व प्रसङ्गलाई प्रतिस्थापन गरी भावलाई संसक्त तुल्याएका छन् ।

लोप

सङ्कथनमा सन्दर्भबाट अर्थ बुझिने भएमा वाक्यअन्तर्गत कर्ता, कर्म, पूरक तथा क्रिया आदिलाई पटक पटक प्रयोग नगरी लोप गरिन्छ । त्यस्ता पदहरूको लोप गर्दा वाक्यहरूका विचको अन्तरसम्बन्ध र भाव भने खलबलिन हुँदैन । यसो गर्दा पनि सङ्कथन संसक्त भएको हुन्छ । यस्तो लोप प्रक्रिया कुराकानी वा संवादमा बढी हुन्छ ।

रमेश : तिमि हिजो कहाँ गएका थियौ ?

सुरेश : वनभोज

माथिको दोस्रो वाक्यको पूर्ण रूप ‘म हिजो वनभोज गएको थिएँ ।’ हुन्छ । त्यसैले यसमा ‘म, हिजो, गएको थिएँ’ तीन वटा पद लोप भएका छन् तापनि भाव स्पष्ट छ ।

“उनले पहिले दुई चुल्हा सलक्क बाटिन् । त्यसपछि गाजल लगाइन् । दुई आँखीभौँको विचमा टुपुक्क रातो टीका लगाइन् । ओठमा अनकनाउादै लिपिस्टिक लगाइन् । ऐना हातमा लिएर त्यसभित्र देखापरेको आफ्नो प्रतिबिम्बलाई टोलाएर हेरिरहिन् ।” (पद्मावती सिंहको ‘आरुको बोट’ कथाबाट)

माथिको अनुच्छेदबाट सबै वाक्यहरूको कर्ता ऊ हो । दोस्रो वाक्यदेखिका सबै वाक्यहरूमा ऊ लोप गरिएको छ, तैपनि आर्थिकसम्बन्ध विच्छेद भएको छैन । यहाँ कर्ता (ऊ) लुप्त भए तापनि भाव र वाक्यात्मक अन्तरसम्बन्ध संसक्त रहेको छ ।

कोशीय संसक्ति

शब्दकोशमा प्रविष्टि पाउने शब्दलाई कोशीय शब्द भनिन्छ । कोशीय शब्दहरू सङ्कथनभित्र कुनै विचार वा भावसँग आबद्ध भई आएका हुन्छन् । तिनीहरूका विचमा सन्दर्भगत सम्बन्ध रहेको हुन्छ । यस्ता शब्दहरू अन्य भाषाबाट पनि आएका हुन सक्छन्, ती भावका आधारमा संसक्त भएका हुन्छन् । त्यस्ता कोशीय शब्दहरूमध्ये प्रक्रियापरक, स्थितिपरक, घटनामूलक आदि विभिन्न प्रकारका क्रियाहरू एवम् एकै प्रकृतिका साहचर्यमूलक शब्दहरू प्रयुक्त भई पाठलाई संसक्त तुल्याएका हुन्छन् । पर्यायवाची, विपरीतार्थी, अनेकार्थी, समावेशी आदि शब्दहरूले सङ्कथनलाई संसक्त र सङ्गतिपूर्ण बनाउनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेका हुन्छन् । शब्दहरूको पुनरावृत्ति गरेर पनि सङ्कथनलाई संसक्त तुल्याइन्छ ।

पुनरावृत्ति संसक्ति

कुनै पनि भाषिक एकाइ (पद, पदावली) लाई पटक पटक दोहोर्‍याउनु पुनरावृत्ति हो । पुनरावृत्ति सोदेश्यपूर्ण ढङ्गले गरिएको हुन्छ ।

“हिरा सानो हुन्छ, मोती सानो हुन्छ, मणि सानो हुन्छ, मिष्टभाषी निर्मल शिशु सानो हुन्छ, आँखाको नानी सानो हुन्छ, मुटुको केन्द्रको झल्का भन्नु सबैभन्दा सानो हुन्छ ।” (लक्ष्मीप्रसाद देवकोटाको ‘के नपाल सानो छ ? निबन्धबाट)

माथिको अनुच्छेदमा ‘सानो हुन्छ’ पदावली पटक पटक दोहोर्‍याइएको छ । यसमा पदावली आवृत्ति भए पनि त्यसले वाक्य र भावलाई एकान्वित गरी अनुच्छेदलाई भन्नु संसक्त तुल्याएको छ ।

शब्द साहचर्य संसक्ति

एउटै विषयक्षेत्र, वर्ग, जाति, वस्तु आदिसाग सम्बद्ध शब्दहरूको प्रयोगबाट शब्द साहचर्य सम्बन्ध स्थापित भई सङ्कथन संसक्त बन्छ ।

“असारको महिना, गोगने फाँटमा धुमधामसँग रोपाईं चलेको थियो । घाम भुल्कँदा नभुल्कँदै किसानहरू हलगोरु लिएर खेतमा पुग्थे । कान्तेले आम्वोटे खेत हिल्याएर ठिक्क पारेको थियो । कान्तेका खेतमा आम्वोटे सबैभन्दा ठुलो खलो थियो । आम्वोटे रोप्दा बाजा हालेर रोपाईं गर्थ्यो । रोपाईंका दिन कान्ते विहानै ठाडो चौतारामा गएर खेतालाको उर्दी लाउँथ्यो । उर्दी लाएका दिन हलगोरु हुनेले हलगोरु, नहुनेले धुरीपिच्छे, एक एक जना खेताला पठाउनुपर्थ्यो । गाउँका दमै बाजा लिएर जम्मा हुन्थे । गीताङ्गीहरू आलीमा बसेर रसिया हाल्थे ।” (गुरुप्रसाद मैनालीको ‘पापको परिणाम’ कथाबाट)

माथिको अनुच्छेद कृषिसँग सम्बन्धित छ । यसमा रोपाईंको वर्णन गरिएको छ । त्यसमा प्रयुक्त शब्दहरू : असार, फाँट, रोपाईं, किसान, हलगोरु, खेत, हिल्याएर, खलो, रोप्दा, खेताला, आली आदि शब्द कृषि पेसाको रोपाईं कार्यसँग सम्बन्धित भएर आएका छन् । यिनका बिचमा शब्द साहचर्य सम्बन्ध कायम भई कोशीय संसक्ति स्थापित भएको छ । त्यस्तै यसमा ‘चलेको थियो’ र ‘पारेको थियो’ पूर्ण भूतकालिक पक्षका दुई वटा क्रिया र ‘पुग्थे, गर्थ्यो, लाउँथ्यो, पर्थ्यो, हुन्थे, हाल्थे’ आदि सबै अभ्यस्त भूतका क्रिया हुन् र यिनले पक्षगत सङ्गति स्थापित गरेका छन् ।

विपरीतार्थी संसक्ति

विपरीतार्थी सम्बन्धबाट पनि अनुच्छेद संसक्त बन्दछ :

नरेश र सुरेश दाजुभाइ हुन् । नरेश जेठो हो भने सुरेश कान्छो हो । नरेश शिक्षित भएकाले ज्ञानी थियो भने सुरेश अशिक्षित भएकाले मूर्ख थियो । नरेश शाकाहारी थियो र अहिंसा नै मानवधर्म हो भन्थ्यो । तर सुरेश मांसाहारी भएकाले हिंसा गर्न पछि हट्दैनथ्यो । नरेश सत् मार्गमा थियो, सुरेश असत् मार्गमा । नरेश निरोगी भई दीर्घ जीवन बाँच्यो, तर सुरेश रोगी भई अल्प जीवनमै संसारबाट विदा भयो ।

माथिको अनुच्छेदमा नरेश र सुरेशको दिनचर्याको वर्णन गरिएको छ । तिनीहरूको चारित्रिक वर्णन-‘शिक्षित-अशिक्षित, ज्ञानी-मूर्ख, अहिंसा-हिंसा, शाकाहारी-मांसाहारी, सत्-असत्, निरोगी-रोगी, दीर्घजीवन-अल्पजीवन आदि विपरीतार्थी शब्दहरूद्वारा गरी अनुच्छेदलाई संसक्त तुल्याइएको छ ।

संयुक्ति/सम्बद्धन (Coherence)

संयुक्तिले विचारको शृङ्खलालाई जनाउँछ। कुनै पनि पाठ या सङ्कथन सङ्गतिमूलक हुनुपर्दछ या भाव निर्माण गर्न तथा अन्विति कायम गर्नका लागि व्यवस्थित रूपमा संरचित हुनुपर्दछ। संयुक्तिविनाको पाठ (text), पाठ बन्न सक्दैन। लिखित पाठमा त यो प्रत्यक्ष देखिने प्रकारको हुनुपर्दछ। यद्यपि मौखिक अभिव्यक्ति या संवादका भावमा पनि यसको सङ्गतिको अपेक्षा गरिएको हुन्छ। असङ्गत वा प्रसङ्गबाहिरका भनाइले सञ्चारमा चिटचिटाहटपन ल्याउँछ। यसमा वक्तामा गुणसम्बन्ध र श्रोतामा शिष्टताको आवश्यकता महसुस गरिन्छ। सङ्कथनमा विचारको क्रम भङ्ग भएमा अन्तसूत्र खलबलिन पुग्दछ। यसमा सहभागी (वक्ता र बोद्धा) र परिवेश (स्थान र समय) जोडिएर आएका हुन्छन्। सङ्कथनमा अधिल्लो वाक्यले पछिल्लो वाक्यलाई निर्देशित गर्दै लगेको हुन्छ।

साहित्य सिर्जनमा संयुक्तिको गहिरो सम्बन्ध हुन्छ। भावको संयुक्ति नभएको साहित्यिक सङ्कथन अर्थहीन आलाप हुन जान्छ। त्यसैले सामान्य दैनिक वार्तालापमा भन्दा साहित्यमा यसको अझै बढी आवश्यकता पर्दछ। साहित्य सिर्जना गर्दा सर्जकले संयुक्तिमा विशेष ध्यान पुऱ्याउनुपर्दछ। सङ्कथनान्तर्गत आर्थीसम्बन्ध एवम् तार्किक संयोजनका बिच सङ्गति मिलेको हुनुपर्दछ। कुनै पनि सङ्कथनको सम्प्रेषणीयताको लागि वक्ता र श्रोता या लेखक र पाठक दुवैको परिवेशसँग सम्बन्ध र साँस्कृतिक एवम् आनुभविक ज्ञानको समेत आवश्यकता पर्दछ।

“यस्तै हो, मैले पनि सहेर बसिदिएको भए किन भगडा हुन्थ्यो ? एउटै सिरान गरेर सुतेपछि कहिलेकाहीँ गोडा लाग्छ नाई, भगडा भो भन्दैमा धर्म छाड्नुहुन्छ ? आफूले साँचो मनले उपकार गरेपछि उसका आत्माले पनि गर्न कर लाउँछ। अमृत रोपेको ठाउँमा विष फलेको कतै सुनेका छौ ? माटाको भर ढुङ्गो ढुङ्गाको भर माटो, संसार भरैभरमा अडेको छ। यो भरको ताँदो छिन्ने वित्तिकै सबै भताभुङ्ग हुन्छ।” (गुरुप्रसाद मैनालीको ‘छिमेकी’ कथाबाट)

माथिको सङ्कथनमा म पात्रलाई एक जना साथीसँग भगडा भएकोमा पश्चाताप बोध भएको छ। यहाँ माटाको भर ढुङ्गो ढुङ्गाको भर माटो भने भैँ यो संसार आपसी सहयोग र सद्भावमा टिकेको छ भन्ने मूल विचारलाई प्रस्तुत गरिएको छ। सँगै बस्दा सानोतिनो कुरामा विवाद हुन सक्छ र त्यसलाई निहँ बनाएर भगडा गर्नुहुँदैन। हामीले असल कार्य गर्नुपर्दछ र त्यसको फल राम्रै हुन्छ। यहाँ यिनै विचारलाई शृङ्खलाबद्ध रूपमा व्यक्त गरिएको छ। अधिल्ला वाक्यले पछिल्ला वाक्यलाई निर्देशित गरेका छन्। उक्त अनुच्छेदमा विचारको शृङ्खला मिलेर आएको हुँदा सङ्कथन बोध्य र सार्थक छ। त्यसैले यसमा विचारको सम्बद्धन स्थापित भएको छ।

अब एउटा संयुक्ति/सम्बद्धन भङ्ग भएको सङ्कथनलाई हेरौँ :

अमेरिकाले मङ्गलग्रहमा यान पठायो। चीनमा ठुलो भूकम्प गयो। बेलायतमा नयाँ वर्ष धूमधामसँग मनाइयो। गाई ब्याएछ। हामी वनभोज गर्यौँ। हिमालमा हिउँ पग्लिदै छ।

माथिको सङ्कथनमा वैचारिक शृङ्खला वा अन्वितिक्रम भङ्ग भएकाले उक्त कथन निरर्थक र सम्बन्धनविहीन छ।

निष्कर्ष

कुनै पनि सन्दर्भयुक्त भाषिक संरचना सङ्कथन हुन्। भाषिक संरचना र सन्दर्भहरूका आधारमा कुनै पनि कृति या रचनाको व्याख्या एवम् विश्लेषण गरी आशयको खोजी गर्ने भाषिक अनुसन्धान पद्धति नै सङ्कथन विश्लेषण हो। सङ्कथन विश्लेषणमा सम्बोधक, सम्बोधी, माध्यम, सन्देश, कोड, सन्दर्भजस्ता तत्त्वहरूलाई आधार बनाइन्छ। सङ्कथनमा विचार वा अनुभूतिको अन्वितिपूर्ण प्रस्तुति के कस्तो रहेको छ भनी संसक्ति र संयुक्तिको

अध्ययन गरिन्छ। संस्कृतले भाषिक संरचनाको व्याकरणिक र कोशीय सङ्गितलाई विश्लेषण गर्दछ। यसरी सङ्कथन विश्लेषण भनेको कुनै पनि भाषिक संरचनाको व्याख्या एवम् विश्लेषण गरी त्यसको कला पक्षको मूल्याङ्कन गर्ने एउटा नवीनतम पद्धति हो। जसअन्तर्गत भाषिक संरचनाको विश्लेषणबाट मुख्य विचार वा भावलाई पहिल्याइन्छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज. (२०६७). *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*. काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।

गौतम, देवीप्रसाद (२०६८). 'सङ्कथन विश्लेषण'. *रत्न बृहत् नेपाली समालोचना (सैद्धान्तिक खण्ड)*. राजेन्द्र सुवेदी र लक्ष्मणप्रसाद गौतम (सम्पा.). काठमाडौं : रत्नपुस्तक भण्डार ।

पौडेल, माधवप्रसाद. (२०७४). *प्रायोगिक भाषाविज्ञान*. काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, मोहनराज. (२०५५). *समकालीन समालोचना सिद्धान्त र प्रयोग*. काठमाडौं : ने.रा.प्र.प्र. ।

Crystal, David (1997). *The Dictionary of Linguistics and Phonetics*. USA : Blackwell.

Jaworsky, Adam and Nikolas Coupland (Eds.). (2000). *The Discourse Reader*. London : Routledge.

Wales, K. (1994). 'Cohesion and Choherence in Literature'. *The Encyclopedia of Language and Linguistics* (Vol.2). Oxford : Pergamon Press Ltd. PP. 603-604.

Yule, George. (2006). *The study of Language*. Delhi : CUP.